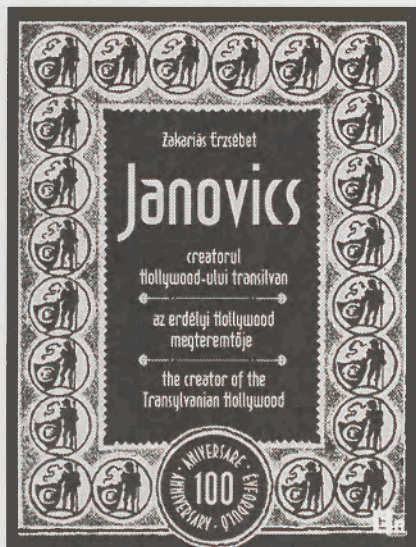


Adorjáni Panna

Háromnyelvű vázlat Janovics Jenőről



Azt gondolnánk, hogy egy olyan nagy formátumú és jelentőségű színházi és filmes személyiség életéről, munkásságáról, mint amilyen Janovics Jenő volt, mára már egy halom könyv, disszertáció, tanulmány jelent meg, amelyek egymással vitakozva, egymást kiegészítve és újraértelmezve, sokféle képpel és sokféle szemszögből mutatják be, értékelik azt, ami a magyar színház- és filmtörténet – más-más okokból – egyik legizgalmasabb, legszámottevőbb időszaka, és amely lényegében egyetlen karizmatikus ember nevéhez fűződik. Ahhoz a Janovics Jenőéhez, aki önerőből tartotta fenn és futtatta a kolozsvári – nem csak – magyar színházat a XX. század elején, és aki tulajdonképpen útjára indította a magyar filmjátszást. Az ő munkássága nem kivétel: a magyar színház-történetben (és hasonlóan valószínűleg a magyar filmtörténetben is) még rengeteg igen releváns alkotói életmű vár feldolgozásra. Ez a Janovics alakú hiány viszont kétszeresen tátong Romániában, ahol a politikai változásokból kifolyólag mindaz, ami valamikor az ő nevéhez kötődött, ma már a román kultúra része is: a Janovics idején eredetileg a magyar társulat számára épített Fellner-Helmer-féle színházépületet jelenleg a Kolozsvári Nemzeti Színház lakja, de a román lakosság gyakran látogatja a valamikori Nyári Színház épületét is, ahol most az Állami Magyar Színház dolgozik, a TIFF (Erdélyi Nemzetközi Filmfesztivál) legutóbbi kiadásán pedig egy említés erejéig Janovics Jenőről is megemlékeztek a megnyitó ünnepsé-

gen.¹ És ha Janovics neve a magyar színházi és filmes történetírásban is többnyire legendaként és szócikkszerűen jelenik meg, akkor érthető módon a román kulturális emlékezetben sem lehet több, mint menő, de végtére is üres említés, egy név, ami rémlik valahonnan, de amit elfelejtünk, mire eszünkbe jutna utána nézni.

Mindezek ismeretében Zakariás Erzsébet háromnyelvű kötete (románul, magyarul és angolul, ebben a sorrendben, szerkesztő: Andreea Iacob) Janovics Jenőről több, mint hiánypótló. Nemcsak azért, mert az első erdélyi némafilm, a *Sárga csikó* bemutatásának századik évfordulója alkalmából megkísérli egyetlen kötetben fókuszáltan bemutatni a rendező-producer-forgatókönyvíró széles körű és több művészetben átívelő életművét, hanem azért is, mert mindezt azonnal átfordítja románra és angolra, felkínálva ezáltal a párbeszéd lehetőségét és az életmű továbbértelmezését nemcsak a magyar, de a román és az angol által az egyetemes színház- és filmtörténet szakértői számára is. Az informatív tartalom mellé letisztult forma társul: a fekete-arany keményborító mintha albumot sejtetne, és valóban, a szöveg szellős tördelése és a témérdek kép meglehetősen könnyeddé teszi az olvasást, sőt, a „történet” csupán az illusztrációkat olvasva is végigkövethető. A magamfajta gyengénlátókat viszont bántja, hogy a három különböző nyelvű szöveget fokozatosan halványodó feketével szedték, eszerint a román a legfeketebb, a magyar kissé fakóbb, az angol pedig már halványszürke.

A *Janovics, az erdélyi Hollywood megalapítója* kronologikusan és tematikus fejezetekre lebontva mutatja be a rendező-igazgató munkásságát. A gyermekkortól az egyetemi éveikig, az igazgatóságtól a színházépítői feladatokig, a színházrendezéstől a filmproduceri projektekig a teljes életmű feltárul ebben a könyvben, mondatokká és életrajzzá rendeződnek a különféle forrásokból (Janovics feljegyzései és könyvei, más vele foglalkozó munkák és színház-történetek) begyűjtött adatok. Ilyen módon kissé félrevezető a cím: az olvasó azt hihetné, hogy a filmes tevékenységekre és az erdélyi némafilmjátszás kezdeteire fókuszál majd a könyv, feltárja és nemzetközi kontextusba helyezi annak minden részletét, de ehelyett tulajdonképpen egy egyenes ívű életrajzot kapunk egy olyan alkotóról, akinek munkásságát nehéz egyetlen műfajba besorolni. A kihívás talán pont ebben rejlik: Janovicsról nemcsak három nyelven, de legalább három teljesen különböző könyvet is lehetne írni. A kérdés csak az, hogy hol és hogyan lehet elkezdenünk a feldolgozást. A Zakariás Erzsébet által írott kötet felvállaltan csak vázolni merészkedik, a bevezetőben a szerző maga is expliciten kijelenti, hogy a kiadvány „ismét csak egy ismeretterjesztő-népszerűsítő bemutatásra vállalkozik”.

¹ L. Kiss Olivér: TIFF-filmek. Néhány film, néhány szempont (I.) *Szabadság.ro*, 2014.06.03. (<http://szabadsag.ro/szabadsag/servlet/szabadsag/template/article,PArticleScreen.vm/id/104660>, a letöltés ideje: 2014. augusztus 22.)

Kiderül a könyvből, hogyan lesz igencsak fiatalon a kolozsvári színház igazgatója az a Janovics, aki négy helyett három év alatt végezte el a színművészetit, aki már színész korában felvezető előadást tartott az esti produkciókhoz, és aki színészi és rendezői munkái mellett még bölcsészetet is hallgatott, sőt, doktori fokozatot szerzett. Már-már képtelenségnek tűnik az, ahogyan igazgatósága alatt jelentős vagyona tesz szert filmes munkáiból, majd azt rendszerint színészi fizetésekre és nyugdíjakra, illetve színházépítésre fordítja: ha nem volna az ő anyagi támogatása és kitartása, valószínűleg nem épülhetett volna fel sem a Fellner–Helmer-féle színház, sem pedig a sétatéri épület a nyári faszínház helyére. De a legizgalmasabb arról olvasni, ahogyan a politikai változások (Erdély Romániához való csatolása, majd a rövid visszacsatolás és újbóli átcsatolás) közepette is alkalmazkodik, és megkeresi a járható utat. Úgy tűnik, hogy nemcsak hivatásszerűen foglalkozik a színház- és filmművészetrel, de képes mindegyre megújulni és újragondolni saját magát. Csakis egy ilyen ember lehet képes arra, hogy újtára indítson egy szemtelenül új művészetet a hazájában, és ezzel tulajdonképpen létrehozson egy teljesen új ipart.

Relatív rövid és olvasmányos fejezetekből rajzolódik ki tehát a janovicsi életút, és miközben tisztességesen végighaladunk a szükséges történéseken és részleteken, mindvégig érezni, hogy mindemögött még sokkal több rejlik, ami még felkutatásra, elemzésre vár. Az olvasás során egyre több kérdés vetül fel bennem a leírtakkal kapcsolatban, hol azért, mert úgy érzem, hogy talán a helyszűke miatt valamit kihagy a szerző, vagy mert nem tartja az életrajz szempontjából fontosnak a megválaszolását. Kíváncsi leszek például arra, mi az oka annak, hogy Janovicsal csak egy-egy évig bírnak együtt dolgozni az olyan rendezők, mint Kertész Mihály vagy Korda Sándor (két nagyjú, akiket Janovics fedezett fel, és akik ma már világszerte ismertek), ahogy azt is izgalmas volna tudni, hogyan lehetséges, és kivételesnek számít-e a korban, hogy Janovics huszonnyolc évesen lesz művészeti igazgató a kolozsvári színháznál. Jó volna érteni, milyen összegnek számít a Fellner–Helmer-féle színház felépítésére költött egymillió-tízezer korona, ahogyan fontos volna perspektívába helyezni azt is, hogyan értendő a korban a három hónap alatt megrendezett tizenegyelőadás.

Csupán két dolog gyengíti a kötet sikerét. Egyfelől problematikus az, ahogyan Zakariás Erzsébet Janovics életrajzát egyetlen elmesélhető történetként írja meg, amely az „anyagi gondokkal küzdő” családtól a fiatalkori igazgatói kinevezésén át egyenesen vezet a szakmai és anyagi prosperáláshoz, majd szinte ugyanilyen sorsszerűen az egészségi hanyatlásához és a kedvezőtlen színházi és filmes állapotokhoz. Az a dialektika, amely a háromnyelvűség által megteremtődik, nem folytatódik magában a szövegtestben, ahol Janovics élete és munkássága nagy narratívában, egy alapvetően zárt rendszerben fogalmazódik meg. Ehhez a történetmeséléshez sajátosan fesztelen írói beszédmód tartozik, amely stílusában megengedi a különféle retorikai formulákat és ebből kifolyólag az esetleges pontatlanságot, ami a források értelmezését illeti.

A könnyed szöveg kissé feszesebb és szikárabb a román változatban, az angol fordítás ezzel szemben gyengére sikeredett, tükörfordításokkal, illetve nyelvtani és mondatszerkesztési hibákkal.

Az említett hiányosságok ellenére mégis igencsak fontos könyv a Janovics, az erdélyi Hollywood megteremtője, amely kvázi úttörőként kezdi el betömögetni a kolozsvári színháztudást és film egy releváns szeletének űrét. Azzal, hogy megszületett, egyértelműen útjára indította a Janovics Jenő-életmű újkori feldolgozását. A szerző által is felemlített legenda szerint, amikor a hatóság emberei bekopogtattak a zsidó származású igazgató ajtaján, Janovics azzal küldte el őket, hogy ő ugyan valóban Janovics Jenő, de az az Eugen Janovitz, akit keresnek, nem itt lakik, hanem valahol a Rákóczi úton, majd fogta magát, és feleségével, Poór Lilivel még az éjszaka Budapestre menekült. A saját neve mögé elbújó Janovics mintha magának a kötetnek a keretét adná: Zakariás az életút feltárását a „ki is volt ez a Janovics Jenő” kérdéssel indítja, a menekülésről szóló legenda pedig a szövegtest végére kerül. Mintha maga Janovics Jenő állna Janovics Jenő-álarcban a kötet elején és végén, és huncutul mosolyogna azokra, akik rá mernek kopogni. A bekopogás megtörtént, most már jöhetnek a többiek, akik majd annak rendje s módja szerint rátörnek erre a makacs figurára.

Zakariás Erzsébet: Janovics, creatorul Hollywood-ului transilvan / az erdélyi Hollywood megteremtője / the creator of the Transylvanian Hollywood.

Tracus Arte, 2014.

